

A KLASSZICIZMUSTÓL A MODERNIG. A HOSSZÚ SZÁZAD ÉPÍTÉSZETE A MAI SZLOVÁKIA TERÜLETÉN*

JANA POHANIČOVÁ

PhD, docens. A Szlovák Műszaki Egyetem Építészeti Karának Építészettörténeti, Elméleti és Műemlékfelújítási Intézete (Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok Fakulty architektúry Slovenskej technickej univerzity), Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava, Szlovákia.
E-mail: pohanicova@fa.stuba.sk

A 19. század építésze a szlovák szakmai irodalom kevésbé feldolgozott témái közé tartozik. Behatóbb megismerése több módon lehetséges. Megközelíthető az alkotók életútjain keresztül, vagy a nem egyszer kimagasló minőségű alkotások történetének feltárása által, melyeket a mai Szlovákiának mint a Habsburg Monarchiának, illetve Ausztria–Magyarországnak a kontextusában, valamint Közép-Európa geopolitikai, kulturális és társadalmi összefüggéseiben kell szemügyre vennünk. A 19. század építészetének így értelmezett háttere kihangsúlyozza annak egyedi vonásait, stílus- és típusbeli sokrétűségét, a technológiai haladást és modern elemeit, ugyanakkor rögzíti a helyi építészeti hagyomány és a külső befolyások kapcsolatát, tehát az európai építészet visszatükröződését. E sokszínűséget a klasszicizmustól a modern hajnaláig jelentőségükkel a régió határait túllépő személyiségek képviselik, kezdve a sort Hefele Menyhérttel és lezárva azt Dušan S. Jurkovičcsal vagy Harminc M. Mihállyal.

Kulcsszavak: 19. századi építészet, Szlovákia, klasszicizmus, romantika, középkori inspirációk, historizmus, szecesszió, modernizmus

A 19. SZÁZAD ÉPÍTÉSZETÉNEK TÖRTÉNETE

Amikor Eduard Toran, a 19. századi szlovákiai építészet kutatásának úttörője 1958-ban leszögezte, hogy „*a múltat a jelennel egy igen fontos híd köti össze – a 19. század építészetének korszaka...*”, röviden és világosan kifejtette annak lényegét és szerepét az architektúra további fejlődésének szempontjából.¹ Ugyanakkor felvázolta a később is igencsak mostohán fogadott periódus megközelítésének lehetséges

*A tanulmány a szerző *Výnimočné stavby dlhého storočia – Architektúra na Slovensku od Hefeheho po Jurkoviča (A hosszú század kivételes épületei – Építészet Szlovákiában Hefelétől Jurkovičig. Trio Publishing, Bratislava 2011) c. monográfiájában közöltekből és újabb munkáiból, ill. kutatói feladataiból merít. (Az utóbbiak közül megemlítjük a VEGA 1/0555/14 sz. ösztöndíjjal támogatott *Michal Milan Harminc – život a dielo nestora slovenskej architektúry / Harminc M. Mihály, a szlovák építészet nesztorának élete és műve* c. kutatói feladatot, amely a pozsonyi Műszaki Egyetem Építészeti Karán valósul meg.) A tanulmány képei az idézett monográfiában jelentek meg, közlésük a Trio Publishing kiadóvállalat beleegyezésével történik. A szerző köszönetet mond Buday Péternek a szöveg fordításánál nyújtott segítségéért.*

¹Eduard Toran: K otázke architektúry od polovice 19. storočia do roku 1918 (Az építészet kérdéséhez a 19. század közepétől 1918-ig). *Pamiatky a múzeá VII* (1958) 1. 20–21.

útjait.² Bővülő ismereteink az egyes alkotókról és alkotásokról fokozatosan feltárták előttünk a mai Szlovákia 19. századi építészetének összetettségét, amely itt, a Habsburg Monarchia, illetve Ausztria–Magyarország részében sajátos vonásokat öltött magára.

Az olyan jelzők, mint romantikus, „neostílusos” vagy plurális a kor építészetének bonyolult voltát fejezik ki, amelyet a stílusbeli ihletek sokasága mellett az aktuális igényekre való válaszként a 19. század által életre hívott épülettípusok széles skálája jellemez. A szóban forgó korszak a területünket érő különféle hatások szemszögéből is szemlélhető. Egyfajta szimbiózisban éltek itt a Bécsből és Budapestről érkező ösztönzések, melyek az európai központokon kívül eső régióink építészetének sajátos és kivételes jelleget kölcsönöztek. Ezek működtek közre annak az építészeti sokszínűségnek a formálásában, mely a bevált hagyományokra támaszkodva a múltban kereste mintáit, de több tekintetben is újszerű, újító és leleményes volt, vagy egyszerűen modern.

A modernség víziója az a tényező, melyet hosszú ideig csaknem programszerűen megtagadtunk a 19. századtól, amikor az építészet történetében betöltött szerepét vizsgáltuk. A 20. század modernizmusának egyoldalú méltatása és a modernista építészettörténeti szemlélet előtérbe kerülésének köszönhetően a 19. század a szakmai érdeklődés háttérébe szorult. Ennek, a több nézőpontból is kivételes korszaknak az értékelésére általában a negativista tendenciák hatottak. A kor műveire az annyiszor elmarasztalt historizáló építészet prizmáján keresztül szoktunk tekinteni.³ Itt is akadtak azonban olyan kivételek, melyek a 19. században a múlt és a modern közötti határt, illetve áthidalást keresték.⁴ Ez az álláspont lehetővé tette a korszak felértékelődését az iparosodásnak és annak az építészetre, városfejlesztésre gyakorolt kihatásának szempontjából.

E nézet különösen a modern nagyváros születését és annak sajátos problémáit vette szemügyre, úgymint az építészet új feladatait, a tipológiát, a forma és a rendeltetés viszonyát, valamint az új szerkezetek és műszaki megoldások hatását, amelyek előtt mindvégig nyitott maradt a hosszú század.⁵

A korszak megközelítésének másik lehetséges útja az építészeti alkotások személyi háttérének figyelembevételében rejlik. A korábbi és a recens szlovák szakirodalomban igencsak ritkán találkozzunk pontosabb adatokkal a 19. század építészetének (társ)alkotóiról – tehát magukról a tervezőkről, építőmesterekről, építési vállalkozókról és megrendelőkről –, holott ezek az információk vetnek fényt az épületek

²Jana Pohaničová – Elena Lukáčová: *Rozmanité 19. storočie (Sokszíű 19. század)*. Perfekt, Bratislava 2008. 245.

³Jan Michl: Modernismus versus historismus dnes. Myšlenky o nutnosti prekonání jednoho podmíněného reflexu (A modernizmus vs. historizmus ma. Gondolatok egy feltételes reflex áthidalásának szükségéről). *Tvar* 39 (1990) 6.

⁴Dana Bořutová: Hranice mezi historickým a moderným (A történeti és a modern közötti határ). *Architektúra a urbanizmus* XXVI (1992) 3–4. 137–144.

⁵Pavel Zatloukal: *Přiběhy z dlouhého století. Architektura let 1750–1918 na Moravě a ve Slezsku (Történetek a hosszú 19. századból. Az 1750–1918 közötti építészet Morvaországban és Sziléziában)*. Olomouc 2003.

létrejöttének körülményeire, az építész és a kivitelező választására. Közvetlen alkalom kínálkozik az alkotók tanulóéveinek megfigyelésére, amikor tapasztalatokat gyűjtöttek tanáraiktól, a bécsi, budapesti, müncheni vagy zürichi képzőművészeti, vagy műszaki akadémiák és főiskolák köztiszteletben álló professzoraitól, hogy végül saját útjukon induljanak el. Munkásságuk törvényszerűen gazdag volt az épülettípusok és stílusok tekintetében. Volt, amikor a szerencsés véletlennek köszönhetően jutottak a megrendelésekhez, de az esetek többségében céltudatosan kellett cselekedniük, kihasználva tehetségüket és tudásukat, hogy munkájuk minőségével kielégítsék a megrendelők egyre határozottabb követeléseit.

Ha tehát azzal a céllal kívánjuk vizsgálni a 19. század építészetének történetét (annak alkotóit és legjelentősebb alkotásait) Szlovákiában, hogy rámutassunk a modernitás fentebb említett szempontjaira, szükségszerűen a Habsburg Monarchia, illetve Ausztria–Magyarország politikai, társadalmi és kulturális összefüggéseiben kell azt kezelniük, hangsúlyt fektetve azokra az alapvető tényezőkre, melyek a kor építészeti gyakorlatát jellemezték. Ezek közé tartoznak:

- Az építészek oktatásának változása – áttérés a céhes formáról az akadémiai, műszaki és művészeti oktatásra.
- A műépítés tervezői, építésvezetői és vállalkozói tevékenységének összefonódása a 19. század építészeti sikereinek alapfeltétele.
- Az építészettel szemben támasztott új elvárások és a növekvő társadalmi igények által eredményezett tipológiai sokrétűség és az azzal párosuló stílusbeli gazdagság. Ezzel kapcsolatosak a klasszikus és romantikus tendenciák visszatérései és egymás melletti létük, a hazai és külföldi minták követése, a stílus- és típusbeli kötődések vizsgálata a múltból merített előképek alapján, vagy teljesen új asszociációk létrejötte.
- Az építész és a megrendelő egymást gazdagító kapcsolata az építészeti gyakorlat fejlesztésének tényezője, a modern áramlatok közvetítője, a stílusválasztás és a mintaképek hordozója.
- Az építés és építészet terén folyó modernizáció, mint a modern építészet létrejöttének és új esztétikájának fontos nevezője. Az új szerkezetek, anyagok és technológiák térhódítása.
- A múlt stílusainak mélyen ható öröksége, mely egyben a helyi, viszonylag konzervatív környezet immanens jellemzője, ugyanakkor teret nyújt az új sémákkal való kísérletezéshez és a történeti tudat alkalmazásához Jean Nouvel gondolatának értelmében: „*A modernitás emlékezetünk érvényesülésének legjobb módja.*”⁶

E jellegzetes pontoknak, melyek közreműködtek a 19. század építészetének stílusbeli összetettségének, egyediségének és modernségének formálásában az építészek és az építetők váltak hordozóivá, figyelemreméltó alkotások létrejöttét ösztönözve ezáltal.⁷

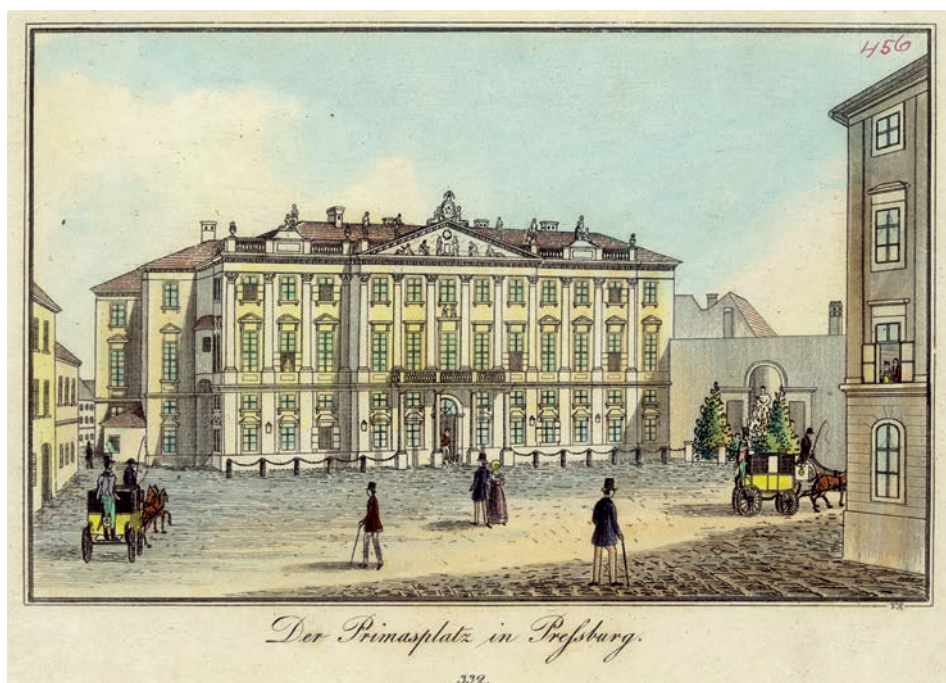
⁶Rostislav Švácha: Nové vize modernosti (A modern új víziója). *Architekt* (1994) 18. sz. 11.

⁷Jana Pohaničová: Architekti a ich mecenáši (Építészek és mecénásaik). *Architektúra a Urbanizmus* 39 (2005) 1–2. 45–64.

A HOSSZÚ SZÁZAD ÉPÍTÉSZETE ÉS A MAI SZLOVÁKIA TERÜLETE

Az épületek nemcsak az egyéni elképzelések, az alkotó érzéseinek, konstruktív gondolkodásának, leleményességének és tehetségének megtestesülései: a stílusválasztás kérdésében, a térrendezés újításaiban, a progresszív szerkezetek és épületanyagok lehetőségeinek mérlegelésében tükrözik az építészet korabeli tendenciáit. Nemritkán azonban belőlük, mint a nemzeti eszmék hordozóiból, kiolvashatók más, mélyebb dimenziók is, melyek a kor politikai, társadalmi és kulturális történéseire vetnek fényt. Egyúttal nem feledkezhetünk meg az építetőkéről, az építészeti teljesítmények megrendelőiről és mecénásairól sem, akik magas szintű műveltségükkel s nagyvonalú művészi érzéssel párosuló széles áttekintésükkel pozitív módon befolyásolták az építészeti művek alapeszmjének megfogalmazását.

Az 1778 és 1781 között, Hefele Menyhért (1716–1794) kamarai építész tervei alapján emelt pozsonyi Prímási palota a barokk epilógusává s egyben a klasszicizmus nyitányává vált (*1. kép*). Több mint száz esztendővel később Harminc M. Mihály id. Hubka Péter gyártulajdonos megbízásából megtervezte az újtátrafüredi (Nový Smokovec), tüdőbetegek gyógyítását szolgáló Szontágh-féle szanatóriumot (1916–1925). Két, teljesen eltérő homlokzata – a déli protomodern és az északi,

1. kép. Pozsony (Bratislava), Prímási palota, Hefele M. (1778–1781), színezett rézkarc. Galéria mesta Bratislavy/Pozsonyi városi galéria

monumentálisan historizáló – jelképes utalások az épület úttörő, a historizmus és a modern határán álló jellegére. Vagy netán Dušan Jurkovič (1868–1947) szakolcai (Skalica) Egyleti házának (1904–1906) különleges architektúrája jelzi az új lehetőségek felé való közeledést? Akárhogy is tekintjük, az említett művek nem véletlenül határolják a 19. század legjelentősebb szlovákiai építészeti alkotásainak sorát, melyeket e szöveg írója nemrég kiadott monográfiájában ismertetett. Válogatásával igyekezett felvázolni az adott korszak építészetének tipológiai, stílusbeli gazdagságát, zseniális épületszerkezeti megoldásait, kiemelve a személyes, társadalmi, nemzeti és európai összefüggéseket.⁸

Ha visszaillesztünk a 19. század építészetére Szlovákia területén, sokkal nyomatékosabban figyelembe kell vennünk annak társadalmi alapját egy sor gazdasági, szociális és nemzetiségi tényezővel egyetemben. Ezek ugyanis döntő hatást gyakoroltak városaink szokatlanul nagyarányú fejlődésére és magára az architektúrára. Ezekben gyökereztek az építetők igényei is.

Egy másik faktor is fontos szerepet játszott a korabeli építészet sajátosságának alakításában. Gondolunk itt elsősorban a kintről érkező ösztönzésekre s azok befogadására. A mai Szlovákia, mint a kultúrák kereszteződésének színhelye, teljes egészében magáévá tette e hatásokat. Ami azonban kivételes jelleget kölcsönöz az itteni építészeti műveknek, az a helyi hagyományok és a *genius loci* iránti tisztelet. S így az egyes kivitelezéseknél a közép-európai viszonylatban ismert nagy nevek mellett olyan, kevésbé ismert, helyi szinten tevékeny személyiségek is helyet kapnak, akik egyedi árnyalatokkal gazdagították régióink építészeti örökségét.

ÚJ STÍLUS ÉRKEZIK – A KLASSZICIZMUS

A barokk uralmát a 18. század alkonyán végleg lezárta az antik eszme újrafelfedezése. Az építészet terén győzött az új stílus racionalitása és fegyelme. Fellépését a mai Szlovákiában a klasszicizáló késő barokk epizódszerű szakasza előzte meg. Az életstílus változása, a városi és a vidéki lakosság elvárásainak fokozódása az épület-típusok sokrétűségéhez vezetett. A szakrális építészet mellett ez leginkább a lakó-épületekre volt érvényes. Különös figyelem irányult a reprezentációs, közigazgatási (hivatali) és a kulturális – közösségi célokat szolgáló – intézményekre. Mivel a mai Szlovákia ekkor a túlnyomórészt agrárjellegű Magyarország legnagyobb mértékben iparosított részét képezte, lényeges teret nyert a gyártás és a közforgalom fejlesztése, mint a 19. század városait jelentősen befolyásoló jelenségek. Sokkal nagyobb teret kaptak az épületszerkezeti újdonságok és az új anyagok, mindenekelőtt az öntöttvas, mely széles körű felhasználásra talált a 19. század folyamán.

II. József türelmi rendelete lehetővé tette az evangélikusok és más, nem katolikus vallási felekezetek számára a szabad templomépítést. A Magyar Királyi Kamara

⁸Jana Pohaničová: *Výnimočné stavby dlhého storočia (A hosszú század kivételes építményei)*. Trio Publishing, Bratislava 2011.

2. kép. Besztercebánya (Banská Bystrica), evangélikus templom, Pollack M. (1800–1807).
Michal Pišný felvétele

3. kép. Kistapolcsány (Topoľčianky), kastély, Pichl A. (1818–1825). Wolf F. litográfiája. Archiv
Pamiatkového úradu SR, Bratislava/A Szlovák Köztársaság Műemlékvédelmi Hivatalának levéltára,
Pozsony

nagynevű építészeinek nemzedékét a bécsi és a magyar klasszicizmus jeles képviselői váltották fel, mint Pollack Mihály (1773–1855), a besztercebányai (Banská Bystrica, 1800–1807, 2. kép) és körmöcbányai (Kremnica, 1824–1826) evangélikus templomok alkotója. Nem kevésbé figyelemreméltó a lőcsei (Levoča) evangélikus templom (1823–1837) Povolni Antaltól (1775–1832). A katolikus templomok közül említést érdemel a jolsvai (Jelšava, 1831–1849), a komáromi (1848), a besztercebányai (1844) és a városi ispotály részét képező pozsonyi Szent László-templom (1830–1831). Utóbbi id. Feigler Ignác (1791–1847) munkája. Megélnékült a zsidó hitközségek építési tevékenysége is. Ennek elsőrendű példái közé sorolhatók a liptószentmiklósi (Liptovský Mikuláš) zsinagóga (1842–1846) vagy a bártfai (Bardejov) zsidó szuburbium épületegyüttese.

A városi környezetben egyre égetőbbé vált a lakáskérdés. A lakosság szélesebb rétegei számára különböző színvonalú és ellátottságú bérházak épültek. Kassán és Pozsonyban nagyrészt Bellágh József és id. Feigler Ignác tervei alapján emelték őket. Az arisztokrácia és az új nemesség előnyben részesítette a hosszú történelmi előzményekre visszatekintő városi palotát, mely megfelelő lakhatási komfortot nyújtott és reprezentálta építetője társadalmi rangját. Ilyen rezidenciát építtetett magának Forgách gróf 1844 körül Kassán. Vidéken az angolparkkal körülvett kastélynak jutott a főszerep. A típus különleges emlékeihez tartoznak az alsókorompai (Dolná Krupá) Brunswick-kastély (1813–1822, Anton Pius Rigel), illetve gróf Keglevich kistapolcsányi kastélya (1818–1825, 3. kép), ami a magyarországi palladianizmus kitűnő példája Alois Ludwig Pichltől (1782–1856).

Reprezentációs elvárások kerültek előtérbe a közigazgatási és a kulturális létesítmények esetében is. Nagyvonalúan tervezett megyeházák épültek Pozsonyban (1812, 1840, id. Feigler I.), Lőcsén (1807–1826, Povolni A.) és Rimaszombaton (Rimavská Sobota). A kulturális élet az első városi színházak falai között zajlott Kassán, Pozsonyban, Nagyszombatban (Trnava) és Besztercebányán. Ugyanezt a célt szolgálták a több funkciót magukba fogadó vigadók. Nagy népszerűségnek örvendtek a magánszínházak: megemlíthetjük az alsókorompai kastély mellett (1800–1801) és az Erdődyek galgóci (Hlohovec) empír stílusú színházát (1802, Pietro Travaglia).

A kor kedvezett a fürdőkultúra felvirágzásának ezen gyógyvizekben gazdag vidéken. A katasztrofális árvízket követően a napóleoni klasszicizmus szellemében épültek a pöstyéni (Piešťany) kád- és medencefürdők (1822). Szigorú architektúra, ésszerű alaprajzok, gondosan tervezett kolonádok, pavilonokkal és kápolnákkal élenkített parkok alkották a bártfai, szliácsi (Sliač), bajmóci (Bojnice), szmrdáki (Smrdáky), barsszklénói (Sklené Teplice), ránkfüredi (Herľany), szobránci (Sobrance) és egyéb helyeken alapított klasszicista fürdők környezetének nélkülözhetetlen elemeit.

A 19. század feléhez közeledve az alkotókat egyre inkább lekötötte az ipari és forgalmi épületek stílusának kérdése. Az első, ilyen jellegű építmények még követték a klasszicista mintákat, ahogy azt az első magyarországi lóvasút pozsonyi állomása (1839–1840, id. Feigler I.) is példázza. Rendeltetéséhez kötődő, ugyanakkor

még hagyományosan klasszicista formája már sejteti az új utak keresésének szükségességét. A stíluskérdés lett a következő periódus alapvető problémája.

A KÖZÉPKORI IHLETEK SOKSZÍNŰSÉGE

A klasszicizmus korszakát a 19. század derekán a romantika és a múltbeli stílusok sokasága váltotta fel. Sokkal szabadabban érvényesült az alkotói egyéniség, érzéki-ség. A középkori stílusokhoz való romantikus kötődés, a távoli országok kultúrája és a természet iránti vonzódás, az utazások, a műgyűjtés és a nemzeti múlt feltárása eddig nem sejtett kihívások elé állították az építészeket.

A 19. század második felének historizáló stílusainak széles mozaikjában kiemelkedő szerephez jutottak a középkori ihletek. Árnyalatainak rendkívüli tárháza román, gótikus, bizánci és keleti formákat vonultat fel. Annak köszönhetően, hogy területünk nyitott volt a különböző irányokból érkező hatások előtt, sajátos színezetet kapott mindenekelőtt a neogótika. A külső impulzusok tekintetében a Monarchia központjai, Bécs és Budapest játszottak döntő szerepet, de külföldi, angol, francia és keleti ösztönzésekre is bukkanhatunk a régió építészetében.

4. kép. Bajmóc (Bojnice), várkastély, Hubert J. (1889–1910). Michal Pišný felvétele

A korabeli Magyarország első neogótikus építménye, az oroszvári (Rusovce, 1840, 1841–1843) kastély egy régebbi épület átalakítása az angol, Tudorkorabeli rezidenciák mintájára, Franz Beer (1804–1861) tervei alapján. A divatos angol előképek az építészeken és a felvilágosult megrendelőkön keresztül találtak utat hozzánk. Közéjük tartozott gróf Keglevich, aki Alois Ludwig Pichl segítségével építtette át nagyugróci (Velké Uherce, 1844–1850) kastélyát, lezárva ezzel az építéssel folytatott hosszú együttműködését. A romantikus ihletek ilyen, 19. század végéig aktuális vonalát fényesen mutatja a bajmóci (Bojnice) várkastély (1889–1910) átépítése. Hubert József (1846–1916) id. Pálffy János (1829–1908) kívánságára a francia középkor és egyéb múltbeli stílusok elemeit alkalmazta tervében (4. kép).

A Monarchia építészetét jelentősen befolyásolta a gótikus stílusban tervezés mozgalma. Az építészek rendkívüli fi-

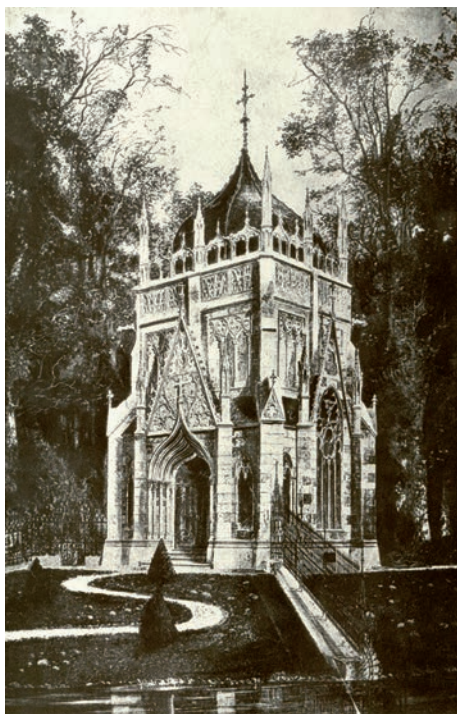

5. kép. Késmárk (Kežmarok), evangélikus templom, Hansen T. E. (1891–1892). Michal Pišný felvétele

gyelemmel tanulmányozták a középkori, elsősorban gótikus részleteket, igyekezve saját terveikben érvényre juttatni a tiszta stílus eszményét. Purista szellemben állították helyre a pozsonyi Szent Márton-egyházat, a garamszentbenedeki (Hronský Beňadik) apátsági templomot, a körnöcbányai Szent Katalin-templomot, a bártfai Szent Egyed-templomot és sok más műemléket. A kor legjelentősebb hazai gótizáló beavatkozója a kassai Szent Erzsébet-székesegyház 1877 és 1896 közötti átépítése Steindl Imre (1839–1902) tervei nyomán.

Az új szakrális alkotásokban a román stílus mellett a gótika dominált. Korai magyarországi példája a losonci (Lučenec) református templom (1851–1854, Wieser Ferenc, vagy Wagner János). Megemlíthető az alsókubini (Dolný Kubín) evangélikus templom (1893–1894) Blažej Felix Bullától (1852–1919), tanárának, a prágai Josef Ziteknek rakovai templomterve (1870–1874), Majunke Gedeon ótátrafüredi Szűz Mária-temploma (1888), vagy Harminc M. Mihály Csernovára (Černova) tervezett, a Rózsafüzéres Szűznek szentelt temploma (1904–1907).

A 19. század utolsó évtizedeit az eklektika jellemzi: korai szakaszát példázza a pozsonyi virágvölgyi (Blumentál) templom (1885–1888). Remek eklektikusként mutatkozott be a 20. század elején Harminc M. Mihály, megalkotva a nagypritzsdi (Prietrž, 1906–1907), illetve a pribilinaival (1901–1902) evangélikus templomokat. Évtizedekkel korábban ifj. Feigler Ignác (1820–1894) a Rundbogenstil szellemében alakította át a pozsonyi kapucinus templom főhomlokzatát. Középkori ihletet érvé-

6. kép. Töketerebes (Trebišov), az Andrássy család mauzóleuma, Meinig A. (1893). Zemplinske múzeum Michalovce/Zempléni Múzeum, Nagymihály

nyesültek a zsinagógákon is, esetükben viszont többnyire a keleti, bizánci és román elemek vegyülnek a Rundbogenstíllel. Ennek legszebb emlékei a (ma már nem létező) pozsonyi Hal téri, illetve váraljai, az eperjesi (Prešov), a verbői (Vrbové), a malackai és a nagyszombati zsinagógák.

A román stílus és a orientalizmus kölcsönhatása nyilvánul meg a késmárki új evangélikus templom (1870–1894, 5. kép) tervében a dán származású Theophil von Hansentől (1813–1891). Kivételes hatású a trencsénteplici (Trenčianske Teplice) „Hamman” török fürdő és pihenő (1886–1888), ifj. Schmoranz Ferenc (1845–1892) műve.

Gótikus előképekhez nyúlt Meinig Artur (1853–1904) a töketerebesi Andrássy-mauzóleum (1893) megalkotásánál. A terjedelmes angolpark festői zugában álló épület a család hírnevét és a csendes megemlékezést volt hivatott szolgálni (6. kép). A középkori forma tehát a 19. század folyamán sok, egyéni színezetű árnyalatot eredményezett.⁹

A TÖRTÉNELMI STÍLUSOK VISSZHANGJAI

A reprezentáció új felragyogása és a múlt stílusainak visszhangjai jellemezték a 19. század utolsó évtizedeinek építészetét Szlovákia területén. A stílusok mozaikja lényegesen bővült a reneszánsz, barokk és klasszicista formák széles skálája által.

A szakrális építészetben elsődlegesen a középkori példaképek, a világi terén, a reprezentációs épületek esetében pedig a reneszánsz és a barokk motívumok érvényesültek. A neoreneszánsz azonban itt – a szomszédos Csehországgal szemben – nem vált nemzeti stílussá. A neoklasszicizmus mellett az adminisztratív, kulturális, oktatási és a lakhatást szolgáló épületeken találkozunk vele. Jelentős példái közül megemlíthető a turócszentmártoni (Martin) Nemzeti ház (1888–1889) Blažej Felix

⁹Jana Pohaničová – Ingrid Belčáková: Neogotické hrobky aristokratických rodov na Slovensku, alebo: Kult predkov, stredoveká inšpirácia a fenomén krajiny (Arisztokrata családok neogótikus sírboltjai Szlovákiában avagy: Az elődök kultusza, a középkori inspiráció és a táj jelensége). In: *Epigraphica & Sepulcralia III*. Artefactum, Praha 2011. 369–386.

Bullától. Nemzeti jellegű intézménnyé vált az ugyancsak Turócszentmártonban létesült Szlovák Nemzeti Múzeum (1906–1908). Székhelyére tervpályázatot hirdettek, melyen Harminc M. Mihály neoklasszicista tervének jutott az első hely.

A neobarokk és neoreneszánsz formák a kulturális intézmények épületein találtak jelentősebb visszhangra. Pozsonyban és Kassán már lejárt a csaknem százesztendős színházak ideje. Míg az ismert építészpáros, Fellner Ferdinánd (1847–1916) és Helmer Hermann (1849–1919) által tervezett pozsonyi városi színház (1884–1886) az eklektikus tendenciák kezdetén áll, a kassai (1897–1899) Steinhardt Antaltól (1848–1913) és Láng Adolftól (1856–1928) az 1900 körüli építészet jellemző, historizmust és szecessziót ötvöző példája (7. kép). Ennek a vonalnak a képviselői mellé állítható az iglói (Spišská Nová Ves) színház és vigadó (1898, 1902–1905), Gerster Kálmán műve (1850–1927). Ezt nemsokára követte a pozsonyi Vigadó (1906, 1913–1919, melyet Komor Marcell és Jakab Dezső tervezett).

A reprezentáció iránti igény nem kerülhette el legismertebb fürdőhelyeinket sem, melyek színvonalas historizáló, eklektikus és szecessziós fürdőházaikkal és villáikkal, valamint a mérnöki hálózatokra, szolgáltatásokra és várostervezésre irányuló figyelemnek köszönhetően jelentősen gazdagították a századforduló építészeti képét. Bérlőiknek – a pöstyéni Wintereknek, a trencsénteplici Sináknak vagy a bártfai Schwartzoknak – felvilágosult és nyitott gondolkodása jeles alkotások létrejöttében nyilvánult meg. Ilyenek az Erzsébet (1893) és Astória (1893–1897) gyógyházak Bártfán Flamm Miksától, a Kursalon (1891–1892), több villa, valamint a Pannónia

7. kép. Kassa (Košice), városi színház, Láng A. és Steinhardt A. (1897–1899). Michal Pišný felvétele

és a Teplitz szállodák (1895, 1910) Hegedüs Ármintól és Böhm Henriktől Trencsén-templacen vagy az Alpár Ignác (1855–1928) tervezte póstyéni Kursalon (1894).

Múltbeli ihleteket vonultatnak fel a lakóépületek is. Tovább él az elővárosi és a városi villa típusa. Ilyen rezidenciát építtetett magának ifj. Feigler Ignáccal Pozsonyban, a Kárpátok lábánál a világhírű borkereskedő, Palugyay Jakab (1872–1873). Más építészeti és emberi történetet mesél dr. Stodola Emil, a hazafias érzésű ügyvéd villája Liptószentmiklóson (Liptovský Mikuláš, 1902), egyike Harminc M. Mihály korai munkáinak, melyben az eklektika a szlovák népi építészet részleteivel kerül kapcsolatba. Továbbra is elterjedt maradt a bérház. Gondosan megoldott térelrendezés, neoreneszánsz vagy eklektikus homlokzatok jellemzik ifj. Feigler Ignácnak és unokaöccsének, Sándornak Pozsony belvárosában és a Védcolöp (ma Palisády) utcában álló bérházait. Több sikeres kivitelezéssel mutatkozott be a Kittler és Gratzl vállalat. Késői virágzásnak örvend a kastély [lásd a Pálffyak kastélyát Pudmericen (Budmerice) vagy a szepesgörgői (Spišský Hrhov, 1889) Csáky-rezidenciát]. Kivételes s egyben utolsó példái közé tartozik a főrévi (Prievoz, ma Pozsony része) Csáky-kastély Kittler Nándortól (1902).

Az új igényekkel összefüggésben a historizáló formák a szecesszióval és az alukuló modern jegyeivel párosítva még sokáig aktuálisak maradtak az építészetben. A 20. század első évtizede azonban végleg kijelölte azt az utat, melyen építészetünk a következő évtizedekben haladt.

A MODERN FELÉ VEZETŐ ÚTON

A mai Szlovákia 1900 körüli építészetét a késő historizmus, a racionalizmus és a színre lépő szecesszió jellemezte. Ez idő tájt sokkal nyomatékosabban tükrözte a Bécsből, Budapestről, de nem ritkán Németországból és a távoli Angliából is érkező ösztönzéseket. A szecesszióban megnyilvánultak az angol lakásreform újdonságai és a vernakularizmus, a francia racionalizmus, a német célszerűség, az osztrák díszellenesség s ugyanakkor a magyar, morva és szlovák népművészet elemei, egyesülve a hely szellemével és a nemzeti értékek megértésével. Ez volt a nagy, közép-európai építész személyiségek kora.

Területünk nyugati része Pozsonnyal együtt az Otto Wagner (1841–1918) nevével fémjelzett bécsi szecesszió és premodern hatása alá került, egyidejűleg azonban megjelentek itt a magyar szecesszió példái. A kor épületeire a szigorú elegancia, a reprezentatív jelleg, a stilizált mértani és növényi dísz vagy az architektúra csaknem képzőművészeti értelmezése jellemző. Ezt illusztrálják az ábrahám (Abrahám) Esterházy-kastély (1899), Schiller Jenő lakóházai és a Deák szálló Pozsonyban (1910–1912), ugyanott a hadtestparancsnokság egykori épülete Rittner Józseftől (1909–1913) vagy a Leszámítoló és Hitelbank székháza, Kőrössy Albert Kálmán és Kiss Géza munkája 1911-ből.

Kassa, Zsolna (Žilina), Trencsén vagy Nagymihály (Michalovce) nagyarányú építészeti konjunktúrára mentek keresztül a századfordulón. Budapest közelségének

köszönhetően elsősorban a magyar szecesszió hatása nyilvánult meg bennük, viszont a kor talán legszebb alkotása Kassán, a Baurnebl-ház az egykori Savoy kávézóval (ma Slávia, 1900–1901, Jakab Árpád és Géza?) a budapesti és a bécsi hatások szintézisét példázza.

„Többhullámúságot” és sajátos helyi stílust tükröznek a fürdőkben létesülő új építészeti alkotások. A célszerűség, a szerkezetek racionalitásának hangsúlyozása, de ugyanakkor a homlokzatok reprezentatív, bécsi és a magyar szecesszió jegyében fogant díszítése jellemezték a pöstyéni Thermia Palace és Irma fürdőházak együttesét (Hegedüs Ármin és Böhm Henrik, 1909–1912).

Kivételes szecessziós építmény az Andrásyok mauzóleuma Krasznahorkaváralján (Krásnohorské Podhradie), melyet szeretett felesége, Franciska emlékére építtetett gróf Andrásy Dénes 1903 és 1904 között. Richard Berndl (1875–1955) müncheni építész hatásosan egyesítette a német szecesszió szigorát és kissé hűvös eleganciáját a középkor letisztult formáival. A kegyeleti hely méltó keretet ad a mulandóság feletti elmélkedésnek és megemlékezésnek.

Sokkal erőteljesebben érezte hatását a Lechner Ödön (1845–1914) és tanítványai által képviselt magyar szecesszió. Ennek jegyében lakóházak és iskolák épültek Pozsonyban, Rozsnyón (Rožňava), Losoncon (Lučenec), Kassán vagy Lőcsén. Lechner pozsonyi hagyatéka, a Szent Erzsébet- (ún. Kék) templom és gimnázium (1907–1913, ill. 1903–1908) a szecesszió, valamint a román és a bizánci építészetre való utalások figyelemreméltó fúzióját szemlélteti.

8. kép. Rákosmulyad (Muľa), Szent Erzsébet-templom, Medgyaszay I. (1908–1910). Michal Pišný felvétele

Más irányba tartozott Medgyaszay István (1877–1959). Bécs hatása, a magyar szecesszió, a vernakuláris mozgalom és a francia racionalizmus elemei Ráosmulyadon (Muľa), Magyarország első vasbeton szerkezetű templomában csúcsosodtak ki (1908–1910, *8. kép*). Erdélyi inspirációk jutottak érvényre az ógyallai (Hurbanovo) Szent László-templom tervén (1908–1910). A regionalizmus jegyei a szecesszióval kölcsönhatásban egyre gyakrabban jelentek meg más tájakon is – Árvában, Kelet-Szlovákiában, s kiemelten a tátrai klimatikus fürdők környezetében. Egyedi architektúrájuk a szecesszió, az alpesi építészet, a historizmus és helyi építésmód elemeinek ötvözetét szemlélteti. A tátralomnici (Tatranská Lomnica), az ó- és újáttrafüredi (Starý, Nový Smokovec), a csorbatói (Štrbské pleso) szállodák, szanatóriumok, magánvillák és nyaralók egyéni megoldásai mögött a Tátra környezetét érzékenyen befogadó alkotók álltak, mint a szepesi származású Hoepfner Guidó (1868–1945) és Majunke Gedeon (1854–1921), de nem hiányozhatott a „nagyvilági”, a vajdasági Kölpényből induló Harminc M. Mihály sem.

9. kép. Szkolca (Skalica), Egyleti ház, Jurkovič D. (1904–1906). Slovenský národný archív, Bratislava/Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony

10. kép. Újtátrafűred (Nový Smokovec), Dr. Szontágh „Palace” szanatóriuma, Harminc M. M. (1916).
Archív Pamiatkového úradu SR, Bratislava/A Szlovák Köztársaság Műemlékvédelmi Hivatalának
levéltára, Pozsony

Az Arts and Crafts mozgalom elemeivel és a népi építészet részleteivel dolgozó vonásokkal találkozhatunk a modern cseh és szlovák építészet nesztorának, Dušan Samuel Jurkovičnak az alkotásain. A szakolcai Egyleti ház (1904–1906) a mester egyetlen olyan műve Szlovákiában, mely munkásságának első fázisát példázza, egyben illusztrálja Jurkovič egyéni útját a modernizmus felé (9. kép).

A hosszú század legjelentősebb szlovákiai épületeinek áttekintését jelképesen az újtátrafűredi Szontágh-féle szanatóriummal zárjuk (1916, 1917–1925). Tervezője: Harminc, az építészet új láthatárait a historizmus, a szecesszió és a modern meggyőző szimbiózisaként vázolta fel (10. kép).¹⁰

A KÜLTERÜLETEK KIVÉTELESSÉGE

Eltekintve attól, hogy a mai Szlovákia a 19. század építészettörténetének szempontjából nem töltött be központi szerepet, az itt létrejövő építészeti alkotások színvonalas regionális színezetet képviselnek, melyet a környezet iránti érzékeny vi-

¹⁰Jana Pohaničová – Péter Buday: Adalékok egy alapító életművének ismeretéhez. Adatok Harminc M. Mihály Budapesti építészeti irodájának tevékenységéről (1897–1916). *Építés – Építészettudomány* 41 (2013) 1–2. 115–144.

szony, célszerűen alakított terek, típusbeli sokrétűség, modern szerkezetek és ki-egyensúlyozottan komponált homlokzatok jellemeznék. Ezek a tényezők nemcsak a stílusok, szerkezetek és anyagok használatában jelentkező új irányok elfogadásának és meghonosításának eredményei: külön kiemelendő az alkotó és a megrendelő közötti egyenrangú párbeszéd is.

A klasszicizmustól a modern hajnaláig a 19. század építészetének sokszínűségét Szlovákiában egy sor közép-európai személyiség képviseli – kezdve Hefele Menyhérttel és befejezve a sort Dušan Jurkovičsal vagy Harminccal.

FROM CLASSICISM TO MODERNISM. ARCHITECTURE OF THE LONG CENTURY ON THE TERRITORY OF TODAY'S SLOVAKIA

Summary

To this day, 19th century architecture is one of the least explored areas in Slovak architectural historiography. Further knowledge about it can be obtained through the gain of a compilation of information on the individual creators of architecture and on the construction history of these often exceptional structures, seen from the perspective of their interconnectedness and the period context of Slovakia, a part of the Habsburg Monarchy (Austria-Hungary) and a part of the Central European geopolitical and socio-cultural area. This view of the context of 19th century architecture uncovers its specialties, points to its typological and stylistic diversity, technological progress and elements of modernity, documenting the relation between domestic building tradition and foreign impulses as a reflection of current European events. From classicism to the dawn of modernism, this display of the diverse forms of 19th century architecture in Slovakia is complemented by a number of prominent figures of European format – from Melchior Hefele to Dušan Jurkovič and Michal Milan Harminc.

Keywords: 19th century architecture, Slovakia, classicism, romanticism, medieval inspiration, historical styles, secession, modernism